

FÜSUN ÜSTEL • “Makbul Vatandaş”ın Peşinde

FÜSUN ÜSTEL ortaöğrenimini Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamladı. 1982'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisi oldu. 1987'de "Türk Ocakları (1912-1931)" başlıklı teziyle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden doktor unvanını aldı. 1993'te doçent, 2000'de profesör oldu. Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi Bölümü'nde de öğretim üyeliği yapan Üstel, halen Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü Başkanı'dır. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)* (İletişim Yayınları, 1997) ve *Yurttaşlık ve Demokrasi* (Dost Yayınları, 1999) başlıklı kitaplarının yanı sıra yerli ve yabancı sosyal bilim dergilerinde Türkiye tarihi, milliyetçilik ve kimlik sorunuyla ilgili makaleleri yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 1040 • Araştırma-İnceleme Dizisi 172

ISBN-13: 978-975-05-0281-1

© 2004 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-6. BASKI 2004-2014, İstanbul

7. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ahmet Cevat'ın *Mektepte Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye Dersleri 1328 (1912)* adlı kitabının kapağı

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI ve CILT Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih, 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

FÜSUN ÜSTEL

“Makbul Vatandaş”ın Peşinde

II. Meşrutiyet’ten Bugüne
Vatandaşlık Eğitimi

Pnar'a

*“Elinizdekini atmayın
Yerlere tükürmeyin!
Koltukları kesmeyin!
(Cep telefonunuzla bağıra bağıra konuşmayın)
Sigara içmeyin...
Çevrenizi temiz tutun
ki;
75 yıl önce yüce Atamızın
Cumhuriyet’i kurarken düşlediği
İYİ VATANDAŞ OLUN”*

Denizcilik İşletmeleri
Cumhuriyetin 75. Yılı kutlamaları

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
II. MEŞRUTİYET VE VATANDAŞIN “İCAD”I	25
Potansiyel Siyasal Özne Olarak	
Çocuk ve Malumat-ı Medeniye	25
Okul: Kanun-ı Esasi Vatandaşlığının Üretim Merkezi	33
Malumat-ı Medeniye Kitaplarında Siyasal ve Kamusal Alan	55
Vatandaş: Beden - Akıl - Ruh	73
Sadakatin Üç Boyutu: Vatan-Millet-Devlet	95
Vatandaşlığın Toplumsal Cinsiyet Boyutu:	
Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye	112
İKİNCİ BÖLÜM	
TEK PARTİ DÖNEMİNDE “OKUL”DA YURTTAŞ EĞİTİMİ	127
Öğretim Programları ve Cumhuriyetçi Yurttaşlık	127
Erken Dönem Cumhuriyet Yurttaşlığının	
Mekânsal ve Beşeri Çerçevesi: Vatan ve Millet	155
Türk Yurttaşının Karakter Özellikleri: Medeni ve Yurtsever	174
“Yurttaşlar Topluluğu”nun Omurgası: Köylü Yurttaş	198
Yurttaş ve “Öteki”	209
Resmi Yurttaşlığın Kült Metni:	
“Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”	215

Cumhuriyetçi Paradoks: Sözleşmecî Ulus - Organik Ulus	222
Yurttaşlığın Eylem Menzili: Tek Partili Demokrasi	230
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ÇOK PARTİLİ DEMOKRASİ YURTTAŞLIĞI	241
Öğretim Programlarında “Makbul Yurttaş”	241
Muhafazakâr Demokratik Yurttaşlık	265
“Demokrasinin Vazgeçilmez unsuru” Siyasal Partiler	270
“Olağanüstü Hal Vatandaşlığı”ndan İnsan Hakları Söylemine: 1980 Sonrası Vatandaşlık ve İnsan Hakları “Bilgisi”	277
Organik Ulusun Restorasyonu	288
“Tehdit ve Tehlike” Eksenli Dayanışma	295
SONUÇ	319
EKLER	329
Kaynakça	361

SUNUŞ

Batı'da yurttaş eğitimini hedefleyen bir öğretim programının benimsenmesi ve bu bağlamda “Yurttaşlık Bilgisi”nin bağımsız bir ders olarak okul programlarında yer alması temelde üç boyutlu bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu boyutlardan ilki, modern merkezî devletlerin gelişimi ve daha sonra konsolidasyonu sürecinde eğitimin (özellikle de ilkokulun) dönüştürücü rolünün yönetici seçkinlerce teşhisiyle ilgilidir. İkinci boyut, Batı dünyasında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan dünyevileşme ve laikleşme sürecinin sonucudur. Başka bir anlatımla tanrısal kaynaklı egemenlik anlayışına karşı egemenliğin kaynağının ve kullanımının “milli egemenlik” ilkesi çerçevesinde dünyevileşmesi ve kimi yerlerde de devletin laikleşmesi sonucu yönetici seçkinlerin ihtiyaç duyduğu insan ve yurttaş modeliyle ilgilidir. Üçüncü boyut ise, yine 18. yüzyıldan itibaren Batı'da çocukluğa ilişkin bakıştaki dönüşümle ilişkilidir.

18. yüzyıl, Batı'da çocukluk ile ilgili düşüncelerde önemli dönüşümlerin gerçekleştiği, çocukların “kusurlu yetişkinler”¹ ya da en iyi değerlendirmeye yetişkinlerin küçük bir modeli

1 Colin Heywood, *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 31.

olmaktan kurtularak, bağımsız bir aktör, başlı başına bir değer olarak kabul edilmeye başladığı bir dönem olarak çıkar karşımıza. İngiliz püritenlerinin ya da Fransız Katolik reformcularının çocukları ilk günahın sorumlusu olarak gören anlayışlarına karşılık, John Locke'un çocukluğu bir *tabula rasa* olarak ele aldığı 1693 tarihli *Some Thoughts Concerning Education* (Eğitim Üzerine Bazı Düşünceler) adlı kitabının çocukluk imgesine olumlu bir katkı sunduğu ya da çocuklara en azından "şefkatle" yanaştığı ileri sürülebilir. Aynı şekilde çocuk ve çocukluğa ilişkin "iyimser" bir bakış açısının hâkim olmaya başlamasında 18. yüzyılın belli başlı düşünürlerinin, özellikle de Voltaire, Diderot ya da Helvetius'un katkılarını unutmamak gerekir. Çocukluğu kötülük ve günaha eğilim duyulan bir dönem olarak sunan Hristiyan anlayışına karşı onu bir saflık dönemi olarak yücelten düşünürlerle² ve çocuk eğitiminde "ilk günah" düşüncesine karşı çıkan deizmle* birlikte yeni bir anlayışın ilk belirtilerine tanık olunur.³ Ancak C. Heywood'a göre, 18. yüzyılda "çocukluğun yeniden yapılanması konusunda ana figür", Hristiyanlığın doğuştan günahkârlık öğretisine, doğuştan masumiyet iddiasıyla karşı çıkan Jean-Jacques Rousseau'dur.⁴ 1761'de yayımlanan ve Paris Parlamentosu'nun kitabın dinle ilgili bölümünün yakılmasına, yazarının da tutuklanmasına karar verdiği *Emile: ou de l'éducation*'da (Emile Yahut Terbiyeye Dair) Rousseau, insan doğasına, çocukluğun özgülüğüne ve "negatif eğitim"e ilişkin görüşleriyle geleceğin yurttaşını da tanımlamıştır. J. Touchard'ın ifadesiyle Rousseau'nun *Emile*'de önermiş olduğu, geleceğin yurttaşını üretmeye yönelik eğitimin niteliği tartışmaya açıktır ve eğer Rousseau bir ulusal eğitim programı hazırlamak zorunda kalsaydı muhtemelen kitabında savunduğu (ve hiç de pratik olmayan) sistemin genelleşmesini önermezdi. Ancak Rousseau'nun önemi,

2 A.g.y., s. 31-32.

(*) Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte onun, "yarattığı" dünyada işlerin akışına karşmadığını vazededen bir "doğal din" ve "rasyonel teoloji" anlayışı - e.n.

3 Kürşat Bumin, *Bati'da Devlet ve Çocuk*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 48- 49.

4 Heywood, a.g.y., s. 30.

bir Yurttaşlık Bilgisi ders kitabı yazmak yerine yurttaşların öncelikle insan olduklarını hatırlatmayı amaçlayan bir pedagojik ütopya kaleme almış olmasından kaynaklanmaktadır.⁵

Rousseau'nun yanısıra Aydınlanmanın öndegelen diğer düşünürleri de okulun iyi yurttaş yetiştirmedeki önemini ve bu anlamda devletin eğitim alanında üstlenmesi gereken rolü vurgularlar. Ünlü Fransız ansiklopedisti Denis Diderot, 1774-1775'te Rus hükümeti için hazırladığı *Plan d'une université pour le gouvernement de Russie ou d'une éducation publique pour toutes les sciences* (Rus Hükümeti İçin Bir Üniversite Planı ya da Tüm Bilimler İçin Bir Milli Eğitim Planı) başlıklı raporda, okulların nitelikli birey ve yurttaş yetiştirmedeki işlevine değinir. Diderot'ya göre okulun görevi, "Hükümdara gayretli ve sadık tebaalar; asillere faydalı vatandaşlar; toplum için bilgili, namuslu ve mümkün olduğu kadar sevimli unsurlar; ailelere iyi koca ve babalar; devlete düşünen büyük zekâlar; dine vicedanlı ve sulhsever hizmetçiler sağlamak"tır.⁶ Louis-René de Caradeux de la Chalotais (1706-1785) ise, 1763'te milli ve laik bir eğitim sistemi için parlamentoya sunduğu *Essai d'éducation nationale ou plan d'études pour la jeunesse* (Milli Eğitim Denemesi ya da Gençlik İçin Bir Öğretim Planı) başlıklı raporda, devletin yurttaşlarının eğitimi üstlenmesi gerektiğini, bu bağlamda eğitimin amacının "devlet yurttaşlığı eğitimi" olmasını savunur.⁷ Ulusal ve laik eğitim için mücadele veren Caradeux, Herder'le birlikte "milli eğitim" kavramını ilk kullanan düşünürlerdendir.⁸ Alman filantrop akımının kurucusu Johann Bernard Basedow (1724-1780) ise, Aydınlanma çağının gereksinmelerini karşılayacak bir eğitim sisteminin temel ilkelere açıkladığı *Methodenbuch*'da eğitimin amacının "Çocukla-

5 Jean Touchard, *Histoire des idées politiques, du XVIIIe siècle à nos jours*, PUF, Paris, 1991, s. 428.

6 Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 180.

7 A.g.y., s. 183.

8 Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.

rı, herkes için faydalı, yurtsever ve mutlu bir yaşama hazırlamak”⁹ olduğunu ileri sürer. Matematikçi, iktisatçı, felsefeci, ansiklopedist ve siyasetçi kimliklerinin yanısıra Cumhuriyetçi okulun belli başlı kuramcılarında biri olarak da tanınan Mar-ki de Condorcet (1743-1794), devletin bir “eğitim devleti” ol-masını ve söz konusu eğitimin tüm yurttaşlara açık olması ge-rektiğini¹⁰ savunur. Condorcet 1792’de Millet Meclisine sun-duğu ünlü raporunda, önemli olanın “hiçbir yeteneğin gözden kaçmayacağı” ve o zamana dek yalnızca zengin çocuklarına açık olan kamu eğitiminin genelleşmesinin önemini vurgular. 1792’de yayımladığı beş ciltlik *Mémoires sur l’instruction publi-que* (Kamu Eğitimi Üzerine Anılar) adlı yapıtında savunduğu, dinsel iktidardan bağımsız milli eğitim anlayışı, yaklaşık yüz-yıl sonra Jules Ferry’e esin kaynağı olur.

J. Vial ve A. Mougnotte’in de belirttikleri gibi günümüzde “Yurttaşlık Bilgisi” olarak adlandırılan disiplin, Ferdinand-Edouard Buisson’un¹¹ *Dictionnaire de pédagogie et d’instruction primaire*’inde (Pedagoji ve İlköğretim Sözlüğü) “insanlar ara-sındaki ilişkileri, başka bir anlatımla üstlerine, eşitlerine ve astlarına karşı davranış biçimlerini düzenleyen anlaşmaların bütünü” olarak tanımladığı “medenilik” (*civilité*) kavramın-dan hareket etmiştir.¹²

“Medenilik” kavramı, 16. yüzyılın başından itibaren ortaya

9 Aytaç, a.g.y., s. 197.

10 A.g.y., s. 209.

11 Fransa’da ilköğretim sistemini düzenleyen eğitimciler arasında önemli bir yer tutan Buisson, III. Napoléon döneminde öğretmen olmak için imparatorluğa bağlılık andı içmeyi reddederek İsviçre’ye gitmiştir. III. Cumhuriyet sırasında, 1871’de, Paris’teki okulların genel müfettişliğine atanmış, ancak okullarda din eğitiminin kaldırılmasını önermesi nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. İlköğretim genel müdürü olduğu 1879-1896 arasında, devlet okul-larını kilise denetiminden çıkaran yasaların (1881 ve 1886) hazırlanmasında Jules Ferry’e yardımcı olmuş, ayrıca ilköğretimin parasız ve zorunlu olmasını sağlayan 1882 Yasası’nda aktif rol almıştır. (*AnaBritannica*, C. 5, Ana Yayıncı-lık, İstanbul, 1987, s. 78.)

12 Jean Vial ve Alain Mougnotte. *D’Hier à demain, l’éducation civique et social*, Eres, Toulouse, 1992, s. 17-18. “Civilité” kavramının tarihsel gelişimi için bkz. Norbert Elias, *Uygurluk Süreci*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 133-135.

çıkar ve gelişir. Ortaçağın sivil ve politik toplumlarının çözülmesi, toplum içindeki davranışları düzenleyen yeni kuralları, farklı yaşama biçimlerini gerektiren alışkanlıkları da beraberinde getirir. Bu anlamda *Ancien Régime*'in “medenilik”leri 16. yüzyıldan itibaren birbirine yakın ama ayrı iki gelenek içinde yer alır. İlk Erasmus’un 1512 tarihli *De civilitate morum puerilium*’uyla başlayan, sosyal hiyerarşilere karşı çıkan, beden ve dile hâkimiyet başta olmak üzere “özel” niteliklere dayalı bir “iyi hal” eğitimi aracılığıyla her insanı “soylulaştırma”yı hedefleyen evrensel ve burjuva temelli bir gelenektir. Diğeri ise, yumuşak, barışçıl, iletişime dayalı bir aristokratik toplum idealinin yansıdığı İtalyan saray kitaplarında tarif edilen gelenektir. Gerçekten de 16. yüzyıldan 18. yüzyıla ilerlerken ortaya çıkan “medeni insan” profilinin ayırddedici toplumsal ve ruhsal özelliği “ölçülülük”tür. Bu anlamda makbul davranış kuralları olarak “orta”lama değerlerin tanınması, “orta” sınıfların yükselişle mantıksal bir tutarlılık içindedir.¹³

Başta nezaket, kentlilik ve sitede yaşama sanatı olmak üzere birtakım özelliklerin anlatımı olan “medenilik”in yurttaşlıkla ilişkisi ise, hümanist yayıncı Robert Estienne’nin “civilitas”ı “yurttaşların birbirlerine karşı davranışlarının niteliği” olarak tanımlamasında ortaya çıkmaktadır. Böylece 16. yüzyıldan itibaren ilkokulun hedefleri arasına okuma-yazma-sayma ve ah-lâk ve din öğretiminin yanısıra toplumsal yaşamda makbul kabul edilen kişisel davranış kurallarına alıştırma da eklenir. Pedagog Mathurin Cordier’nin Erasmus’un *De civilitate morum puerilium*’undan esinlendiği ve 1559’da Cenevre’de yayımlanan *Traité de civilité puérile*’i (Çocuklar İçin Medeniyet Kitabı), François Bourriquant’ın 1648’de Paris’te yayımlanan *La civile honnesteté pour l’instruction des enfants*’ı (Çocukların Eğitimi İçin Medeni Erdemlilik), Jean Baptiste de la Salle’in

13 Jean-Jacques Courtine ve Claudine Haroche, “L’apprentissage de la compassion, La sensibilité de l’homme social et politique dans les civilités d’Ancien Régime et dans les civilités républicaines”, (der.) D. Colas, C. Emeri ve J. Zylberg, *Citoyenneté et nationalité, Perspectives en France et au Québec* içinde, PUF, Paris, 1991, s. 410-411.

1711’de yayımlanan ve kız çocukları için ayrı bir baskısı da olan *Les règles de la bienséance et de la civilité puérile*’i (Çocuklar için Medeniyet ve Görgü Kuralları) gibi kitapların ortaya koyduğu görüşlerden etkilenen Fransız eğitimcileri, 1800’lü yılların ikinci yarısından başlayarak okul programlarına çok yönlü bir “medenilik eğitimi”ni dahil ederler.¹⁴

Bu dönem aynı zamanda Batı’da 19. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan “modern okul”un, çocuk (ya da gencin) toplumsallaşmasında geçmişin kurumlarını oluşturan kilise, lonca ve ailenin yerini aldığı bir zaman kesitidir.¹⁵ 19. yüzyıl, okullaşmanın hız kazandığı ve bu bağlamda eğitimin giderek kitleselleştiği ve demokratikleştiği bir dönemdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Batı’nın yönetici seçkinleri ve eğitimcileri, okulda yurttaş eğitiminin önemini vurgularlar. Özellikle de merkezî iktidarın, merkezkaç unsurlar karşısında güçlü olmasını sağlayacak bir ortak aidiyet bilincine ihtiyaç duyduğu federal devletlerde yurttaşlık eğitimi, öğretim programlarındaki yerini almaya başlar. Sözgelimi Belçika’da 11 Eylül 1860 ve 10 Ekim 1878 tarihli yönetmeliklerle yurttaşlık eğitimi ilk ve orta öğretim kademelerindeki kız ve erkek çocuklar için zorunlu hale getirilir. İsviçre’de ise, yurttaşlık eğitimi 1873’ten başlayarak tüm kantonlarda zorunlu ders kapsamında öğretim programına girer. Almanya 15 Ekim 1875 tarihli Eğitim Planı’yla “vatanseverlik duygusu ve hanedana bağlılık”ın yanısıra Alman tarihine damgasını vurmuş prens ve devlet adamlarına “hayranlığı” teşvik edecek bir yurttaş eğitimi öğretim programlarına dahil ederken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda 8 Nisan ve 19 Temmuz tarihli kararnamelerle ilk öğretimdeki kız ve erkek öğrencilere devletin kurumsal/siyasal yapısı ve İnkili Monarşinin tarihi konularında bilgi vermeye yönelik yurttaşlık bilgisi dersi, programa alınır. Kıta Avrupa’sındaki bu gelişmenin yanısıra Amerika Birleşik Devletleri’nde de ilkokullar, öğretmen okul-

14 Vial ve Mougnotte, *a.g.y.*, s. 18-19.

15 Gérard Fourez, *Eduquer, écoles, éthiques, sociétés*, De Boeck-Wesmael s.a, Bruxelles, 1990, s. 95.

ları ve liselerde özellikle erkek çocuklara yönelik yurttaş eğitimi, “Yönetim Bilimi” (Science of Government) adı altında programlarda yer alır.¹⁶

Ancak, Kıta Avrupa’sında okulda yurttaşlık eğitimi girişiminin en kararlı bir biçimde ilerlediği ülke, Fransa olmuştur. Burada yurttaşlık eğitimi öğretim programlarına önce zorunlu dersler bağlamında dahil edilmiş, daha sonra da içeriği ve hedefleri açısından tüm ayrıntılarıyla tartışılmıştır. Devrimin er-tesinde, özellikle de 1792’den başlayarak siyasal seçkinler, hedefleri ve içeriği kesin olarak belirlenmiş bir yurttaş eğitimin-den çok, Anayasa’nın temel ilkelerinin incelenmesi ve öğrencilerde Cumhuriyetçi ahlâkın belli başlı mitleri ve sembollerine dayalı bir yurttaşlık bilincinin geliştirilmesi yönünde çaba gösterirler. 1789 sonrasında Paris temsilcisi olarak yasama meclisine giren ve eğitim reformu çalışmalarında aktif rol üstlenen Condorcet’in¹⁷ ortaya koyduğu “Devletin siyasal bir din yaratmadan ve özgürlüğü ihlal etmeden yurttaşları yetiştirme görevi bulunmaktadır” görüşü, 1792 ve 1793’te Konvansiyon tarafından kabul edilen iki kararname ile öğretmenlerin öğrencilerde ahlâk ve yurtseverlik erdemlerini geliştirmekle görevlendirilmesiyle hayata geçmiştir. 27 Ocak 1794 tarihli kararname ise, öğretmenlere İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi’ni okutmaları ve Cumhuriyet’in “yasaları” konusunda öğrencilerine bilgi vermeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Ancak İmparatorluk ve Restorasyon dönemlerinde söz konusu dersin içeriği belirgin bir farklılığa uğrayacak ve önce İmparator ve hanedana, daha sonra ise “prens ve ailesi”ne bağlılığın sağlanması hedeflenecektir.¹⁸ Temmuz 1833’te ise, Guizot Yasası ile devlet, ilköğretimin düzenlenmesine doğrudan müdahaleye yöne-

16 Vial ve Mougnotte, *a.g.y.*, s. 27.

17 Maria Vasconcellos, *Le système éducatif*, La Découverte, Paris, 1993, s. 9. Nisan 1792’de Condorcet’in ilköğretimin geliştirilmesi için sunduğu tasarının temel amacı, halka Aydınlanma ideallerini aktarmaktı. Söz konusu tasarı, laik ve parasız okulu, eğitimde kız ve erkek çocukların eşitliğini ve öğretim programlarında önemli değişiklikleri öngörmekteydi.

18 Georges Roche, *L'apprenti-citoyen, une éducation civique et morale pour notre temps*, ESF éditeur, Paris, 1993, s. 74.

lecektir.¹⁹ “Temmuz Monarşisi” okulda yalnızca ahlâk ve din eğitimiyle yetinirken, birkaç hafta sonra öğretmenlere seslenen Guizot, onlardan “ailelerin her birine dürüst bir insan, ülkeye ise, iyi bir yurttaş” kazandırmalarını isteyecektir.²⁰ Genel oy hakkı ve II. Cumhuriyet dönemi, 1789 “ruhu”yla bağların yeniden kurulmasını sağlayacak, devrimin sembollerinin yanısıra eşitlik, özgürlük ve kardeşlik idealleri yeniden yüceltilecektir. Tüm bu gelişmelere rağmen okulda ahlâk ve yurttaşlık öğretiminin yer almasına ilişkin açık ve kararlı bir iradenin devlet katında belirmesi ancak III. Cumhuriyet döneminde gerçekleşecektir.²¹ 1882 sonrasında okulun çocukları gelecekteki görevlerine (özellikle vergi vermek ve askerlik yapmak) hazırlanmaya ve onlara en yakın mekânsal ve idari çevrelerini oluşturan “küçük vatan”larının (köy, kasaba, kent) ötesinde “büyük vatan” fikrini aşılamaaya yönelik entegrasyonist işlevi, açıkça ortaya çıkmıştır.²² Kısacası “Birinci Cumhuriyet toprak, ikincisi seçim hakkı, üçüncüsü ise okul vermiştir”.²³ Ancak Fransa’da “zorunlu, parasız, laik okul”u düzenleyen 1881 ve 1882 tarihli yasaların²⁴ uygulanmaya konması, şiddetli çatışmaları da beraberinde getirir. Bu süreçte 1880’li yılların Cumhuriyetçileri, “Cumhuriyeti kurmak” için eğitim sisteminde “İki Fransa” arasındaki gerilimleri daha da keskinleştirecek radikal ön-

19 Vasconcellos, a.g.y., 10. Bu yasa kapsamında, ilköğretimde okuma, yazma, hesap ve Fransızca’nın yanısıra ahlâk ve din eğitimi de müfredat programına dahil edilir.

20 Roche, a.g.y., s. 74-75.

21 A.g.y., s. 75.

22 Brigitte Krulic, *La nation, Une idée moderne*, Ellipses, Paris, 1999, s. 89.

23 Dominique Borne, “Fransız Eğitim Sisteminde Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi Tasarımı ve Bu Tasarımın Yurttaşın Oluşumuna Katkısı”, E. Balibar, D. Borne, vd., *Dersimiz: Yurttaşlık* içinde, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 158. Gilles Candar, *Histoire politique de la IIIe République*, La Découverte, Paris, 1999, s. 26. 28 Mart 1882 tarihli zorunlu eğitime ilişkin yasa, kız ve erkek çocukların 13 yaşına kadar eğitimi koşulunu getirmekteydi.

24 Krulic, a.g.y., s. 89. Laik ve zorunlu eğitimi getiren 28 Mart 1882 tarihli yasanın birinci maddesinde öğretim programının içeriğini de belirtilmektedir. Bu yasa uyarınca ilköğretimde yer alan dersler, ahlâk ve yurttaşlık bilgisi; dil ve yazı; dil ve Fransız edebiyatı; coğrafya, özellikle “Fransa Coğrafyası”; tarih, özellikle günümüze kadar “Fransa Tarihi”dir.

lemlere başvururlar. Bu önlemler çerçevesinde Eğitim Bakanı Jules Ferry, “okul”u, Fransız ulusunun oluşumuna hizmet verecek bir “siyasal araç” haline getirir.²⁵ Kısacası 19. yüzyılın Cumhuriyetçileri için, Fransa’da rejimin konsolidasyonu, “genel oy”un temelindeki seçmenleri ve Cumhuriyetin yönetmek istediği yurttaşları eşzamanlı olarak biçimlendirebilecek laik bir yurttaş eğitiminden geçmektedir.²⁶

Böylece din eğitiminin devlet okullarından dışlandığı bu dönemde, 28 Mart 1883 tarihli yasayla ahlâk ve yurttaşlık bilgisi dersi öğretim programlarındaki yerini alır. Yurttaşlık Bilgisi dersinin içeriği ve hedefi ise, siyasal seçkinler arasında yeni gerilimlere yol açacaktır. Yurttaşlık Bilgisi, yalnızca Cumhuriyet’in belli başlı kurumları ve işleyişi hakkında bilgi vermeyi, dolayısıyla da onlardan olumlu yönde yararlanmayı mı amaçlamalıdır? Yoksa, tam tersine kurumlara, dolayısıyla da Cumhuriyet’e yönelik sevgi ve bağlılığı uyandırmayı mı hedeflemelidir? İlk görüşün yandaşları Yurttaşlık Bilgisi’nin bir endoktrinasyon aracına dönüşmesi yönündeki kaygılarını dile getirirken, ikinci görüşü savunanlar, açıkça itiraf etmeseler de Yurttaşlık Bilgisi’nin eğitim çağındaki gençleri yeni rejimin değerleri konusunda ikna etmeyi, dolayısıyla da rejimi istikrara kavuşturmayı mümkün kılacağını düşünmüşlerdir. 1880-1914 döneminde Fransa’da yayımlanan 137 adet farklı Yurttaşlık Bilgisi kitabı, kız ve erkek çocuklarda yurttaşlık ve yurtseverlik bilincini geliştirmeyi amaçlarken, cumhuriyetçilerin iki cinsin hak ve görevleri konusunda eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olmadıkları da açıktır. Yurttaşlığın toplumsal cinsiyet boyutuna ilişkin önemli ipuçları veren bu anlayış doğrultusunda, yalnızca kız çocuklara yönelik Yurttaşlık Bilgisi ders kitapları yayımlanır.²⁷

25 Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati, Modern Ulus Fikrine Dair*, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 142.

26 Yves Déloye, *Ecole et citoyenneté, L’individualisme républicain de Jules Ferry à Vichy: controverses*, Presses de la Fondation nationale des sciences politique, Paris, 1994, s. 13.

27 Alain Mounie, “Etat, Nation, Patrie dans les manuels d’instruction civique vers 1880”, (der.) Sylvianne Rémi-Giraud ve Pierre Rétat, *Les mots de la nation* içinde, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1996, s. 305-306.